E. HUSSERLIO FENOMENOLOGINIS PROJEKTAS IR PSICHOTERAPIJOS PROBLEMOS

Mindaugas Briedis
Vilniaus Gedimino technikos universiteto
Filosofijos ir politologijos katedra
Saulėtekio al. 11, LT-10223 Vilnius
Tel. / faks. (8 5) 274 4866
El. paštas mindaugas.briedis@vgtu.lt

Nors fenomenologinė filosofija jau kurį laiką daro įtaką psichoterapeutų darbo metodams, galima teigti, kad pastarieji naudojasi egzistencialistinėmis fenomenologijos traktuotėmis, o štai pirminis, dar Edmundo Husserlio inicijuotas projektas išleidžiamas iš akių. Straipsnyje kaip tik ir užsibrėžiama grįžti prie pastarojo fenomenologijos supratimo, nagrinėjant metodologines psichologijos problemas bei nužymint galimas psichoterapijos perspektyvas. Pirmoje dalyje aptariamos metodologinės ir tipologinės psichoterapijos problemos. Teigiama, kad empirinė psichoterapija neteikia galimybių iš esmės užčiuopti ego struktūros – tikrosios žmogiškojo patyrimo ir atitinkamai psichinių konfliktų erdvės. Sykiu pateikiama fenomenologinė žinojimo traktuotė, psichologinio bet transcendentalinio ego perskyra bei kitos pamatinės, psichoterapijos uždavinius reformuluojančios fenomenologijos temos. Antroje dalyje kaip viena iš galimų fenomenologijos ir psichologijos koreliacijos perspektyvų pateikiama kritinė lyginamoji Sigmundo Freudo sąmonės ir pasąmonės bei „atitinkama" Husserlio impresinės (produktyvios) ir reproduktyvios sąmonės teorijų analizė, nepamirštant, kad Freudo psichoanalizės jokiu būdu negalima tapatinti su psichoterapija apskritai. Parodoma, kad Husserlio žodynas leidžia naujai konstruktyviai perskaityti Freudo pastabas apie instinktyvaus skatulio teorijos dėsningumus bei represavimo mechanizmą. Trečioje dalyje glaustai suformuluojamos bendros fenomenologinės hermeneutikos rekomendacijos psichoterapeutams. Straipsnyje jokiu būdu neteigiama, kad fenomenologija gali ar turi pakeisti psichoterapiją, tačiau numatoma, kad kaip ir kiekviena teorinė-praktinė disciplina, psichoterapija gali ir turi atrasti fenomenologiją kaip savo atspirties ir plėtotės tašką.

Pagrindiniai žodžiai: *fenomenologija, psichoterapija, psichologinis ir transcendentalinis ego, instinktyvus skatulys, psichiniai sutrikimai, reproduktyvi sąmonė.*

Fenomenologinės filosofijos motyvai jau daugiau nei pusę amžiaus nuolat pasirodo psichoterapijos praktikų diskusijose ir net darbo metoduose. Tačiau fenomenologinės filosofijos taikymas psichoterapijoje, pirmiausia humanistinėje egzistencinėje (L. Binswanger, M. Boss, E. Spinelli, V. Frankl ir kt.) kryptyje, tiek apaugęs egzistencialistiniais prietarais, kad pirminis (transcendentalinės žinojimo pagrindų – ego struktūros kritikos) Edmundo Husserlio projektas išleidžiamas iš akių[1]. Fenomenologijos negalima tapatinti su egzistencine jos plėtote, o pačios egzistencinės filosofijos idėjų svarstymas atskirai nuo jų fenomenologinių šaknų „persmelkiamas vis kitokiomis intencijomis, kurios

[1] Ši tradicija veikiau nužymėta F. Nietzsche's bei S. Kierkegaard'o, vėliau M. Heideggerio bei prancūzų egzistencialistų nei E. Husserlio idėjų.

iš esmės iškreipia pirminę prasmę“ (Ricœur 2001: 291).

Psichoterapijos savivokos bei efektyvios metodologijos paieškų laukas nužymėtas karštais įvairių mokyklų atstovų ginčais. Iki XX a. vidurio pagrindinė paradigma, aiškinanti žmonių psichologines problemas ir teikianti teorijomis pagrįstus metodus, buvo psichoanalizė. Sigmundas Freudas sukūrė teoriją, kuri ne tik įtikinamai paaiškino žmogaus sąmonės ir pasąmonės funkcionavimą, be ir tapo labai paplitusia psichoterapijos sistema[2]. Vėliau psichoterapiją ištikusią „Babelio situaciją“ ypač veikė po Freudo mirties pasipylusios gausios, bet nesusijusios jo teorijos interpretacijos.

Pagrindine problema reikėtų laikyti tai, kad būtent psichoterapijoje įrodymais grįsto (*evidence-based*) mąstymo reikalavimas ypač aštriai atskleidžia dvilypę jos prigimtį. Psichoterapeutai nuolat pavojingai balansavo, viena vertus, tarp medicinos institucijų bei regulų ir, antra vertus, tokių savo darbo aspektų, kurie neredukuojami į empiriniais matavimais grįstas medicinos praktikas.

Nors užaugus vartotojų kartai, kuri visiškai pripažino psichoterapiją kaip vieną efektyviausių gyvenimo problemų sprendimo priemonių, bei vartotojų kultūrai nuolat skatinant problemas, vertas psichoterapeutų kabineto, pastarieji nejautė darbo stygiaus, akademiniai debatai išviešino negailestingą kalkuliuojančiam protui faktą – po beveik pusę amžiaus trukusių debatų taip ir nežinoma, kuris psichoterapinis modelis efektyvesnis (Kazdin 2008).

Nors psichologai šiame diskurse vis dar linkę remtis empiriniais argumentais, reikia pripažinti, kad minėtų problemų refleksija filosofijoje turi gilias tradicijas. Filosofija (ypač transcendentalinė), kuri domisi fundamentaliais subjektyvumo klausimais ir mokslų metodologija, gali pasiūlyti idėjų, kurios praplėstų šį diskursą naujais argumentais. Kita vertus, įdėmesnis žvilgsnis į tai, kas iš tiesų vyksta psichoterapijos seansuose, greičiau patvirtintų jau praktikuojamą fenomenologinių idėjų relevantiškumą psichoterapinei praktikai (Wampold 2001).

1. Metodologiniai psichoterapijos keblumai ir fenomenologinė alternatyva

1952 metais žymus psichologas H. Eysenckas paskelbė straipsnį, apžvelgiantį tyrimus, kuriuose buvo įvertintas psichologinės pagalbos efektyvumas (Eysenck 1952)[3]. Jis apibendrino tyrimus, kuriuose dalyvavo tūkstančiai tyrimo dalyvių, ir padarė išvadą, kad psichoanalizė buvo veiksminga 44 proc., o eklektinė psichoterapija padėjo 62 proc. neuroze sergančių ligonių. Tačiau didžiausias netikėtumas psichologų bendruomenei buvo tas, jog ryškūs pagerėjimai per dvejus metus diagnozuoti net 72 proc. *visiškai negydytų* neuroze sergančių asmenų. Nors dabar šiai studijai prikišami dideli metodologiniai trūkumai, ji iškėlė klausimus, į kuriuos psichologai ieško atsakymų iki šiol: *kokie psichoterapijos me-*

[2] Freudas jaunystėje žavėjęsis neurologija, vėliau visą savo dėmesį skyrė būtent klinikinei veiklai ir jo įtakinga teorija buvo suformuluota klinikinės praktikos metu.

[3] Arbitralią ir nefalsifikuojamą interpretacinių schemų prigimtį, be Eysencko, užginčijo ir Adolfas Grunbaumas (*Foundations of Psychoanalysis*, 1984), griežtai kvestionuodamas „mokslinį“ psichoanalitinių teiginių pagrindą.

todai veiksmingiausiai padeda pacientams? Kokiais kriterijais reiktų remtis įvertinant terapijos rezultatus?[4] Šios diskusijos pastaruoju metu tik intensyvėja[5].

Moderni psichoterapija skirstoma įvairiai, bet derėtų išskirti dvi dominuojančias tendencijas – empirinę (klasikinę) ir humanistinę egzistencinę. Jos įgyja įvairių pavidalų, pavyzdžiui, pirmajai krypčiai priskirtina „adaptacinė terapija“, kuri siekia padėti asmeniui prisitaikyti prie tam tikrų keblių situacijų. Apskritai empirinėje psichoterapijoje dominuojanti idėja yra gydimo standartizacija, saugantis tiek paciento subjektyvumo, tiek terapeuto individualumo.

Antroji, „egzistencinė“ kryptis, atsižvelgdama į „asmeninę patirtį“, terapiją supranta kaip tam tikro konteksto sukūrimą, iškeldama paciento ir terapeuto intersubjektyvumo veiksnį. Skirtingai nei empirinėje adaptacinėje psichoterapijos versijoje, kuri teikia klientui įrankius konkrečioms problemoms spręsti, čia siekiama žmogaus būties ir asmens pilnatvės, kitaip tariant, perkeisti ne save, o pasaulį, pavyzdžiui, įgyjant drąsos pergalėti kritinius žmogaus egzistencijos nerimo momentus (Tillich 1999), perprasti pačią kentėjimo prasmę (Madison 2009) ir t. t.

Egzistencinė perspektyva suvokia asmenį jo asmeninės būties pasaulyje kontekste arba nuolatiniame *situatyvume*. Būtent tai paskatino psichoanalitikus išplėtoti *egzistencialistinę* fenomenologijos šaką, kuri tuo metu jau buvo atitolusi nuo savo fenomenologinių šaknų ir pasiekė kulminaciją Martino Heideggerio būties myriop (*Sein-zum-Tode*) doktrinoje. Tačiau dažnai nepastebima, kad tokios kertinės fenomenologinės tradicijos pradininko Husserlio sąvokos kaip *ego*, *tikrumas*, *situacija*, *intersubjektyvumas* ir kitos egzistencialistinėje perspektyvoje įgyja naują, neretai visiškai nepriimtiną pirminiam sumanymui (psichologistinę) prasmę. Vaizdžiai galėtume sakyti, kad egzistencialistai, susitelkę prie Heideggerio *Memento Mori* versijos, primiršo Husserlio *Vivere Memento*, o psichoterapija susitelkė prie gydymo, primiršdama sielą. Husserlio metodologijoje „siela“ (griežtai nesubstancine prasme) reiškiasi kaip „intencionalių aktų visuma“, turinti griežtą struktūrą. *Viskas* vyksta čia ir tai yra sąmonė *kaip tokia*, kurią Husserlis užsimoja išskleisti (Husserl 2006: 1).

Husserliui pirmiausia rūpėjo ne tam tikri filosofiniai klausimai, o epistemologinis kitų mokslų pagrindas. Siekiant būtent šio tikslo ir buvo suformuluota fenomenologija, iškėlusi uždavinį studijuoti fenomenų logos, kai *fenomenu* laikytina bet kas, kas reiškiasi, rodo save, – suvokimo aktai, emocinės patirtys, kognityvieji procesai, atsiminimai, lūkesčiai, įsitikinimai, fantazijos, estetinės

[4] Amerikos psichologų prezidentas A. Kazdinas išskyrė dvi dominuojančias psichoterapijos tradicijas (Kazdin 2008). Viena yra klinikinė, kita empirinė pozityvistinė. Pastarosios atstovai teigia, kad psichologai klinikinėje praktikoje privalo remtis tik metodais, kurių veiksmingumas yra įrodytas kontroliuojamais tyrimais. Šio požiūrio atstovai dažniau remiasi kognityviąja bihevioristine paradigma, taip pat čia būtų galima priskirti labai populiarėjančių neuromokslų atstovus. Klinicistai (kurių požiūris būtų artimesnis Freudo metodologijai ir fenomenologijai) teigia, kad laboratoriniais eksperimentais sukurtų metodų implikacijos yra negalimos. Žmonės yra per daug įvairūs ir objektyvizuoti psichologinių patyrimų neįmanoma, todėl svarbiausia yra santykis tarp kliento ir terapeuto bei klinicisto intuicija ir patirtis. Šiam požiūriui labiau pritartų psichodinaminės ir egzistencinės humanistinės paradigmų šalininkai.

[5] Pavyzdžiui, yra sukurta daugiau kaip 550 vaikų ir paauglių psichoterapijos metodų ir jų vis daugėja (Kazdin 2008).

ar religinės patirtys ir t. t., o *logos* – tai tos sąlygos, kurių reikia, kad fenomenas būtų tas, kas jis yra.

Tačiau socialiniai individai egzistuoja ne fenomenologinėje, o *natūralioje* nuostatoje, kuri Husserliui tėra *naivi*. Tačiau tikėtina, kad tam tikrose specialiose srityse (pavyzdžiui, psichoterapijoje) toks *naivus* žmogaus patirties supratimas jau transformuotųsi į neadekvatų, juk vienas svarbiausių psichologijos ir ypač psichoterapijos uždavinių yra suartėti su patirtimi. Tačiau pateiksiu kelis Husserlio tekstų pasažus, leidžiančius numanyti, kad nei psichologijos apskritai, nei „psichologinio aš“ prieigos konkrečiai Husserlis nelaikė deramais patyrimo analizės atspirties taškais.

> Lygiai kaip gamtos mokslai, tyrinėjantys fizinius daiktus, aprašo ir aiškina juos atitinkamai priežastingumo dėsniams [...], taip ir *psichologija* atitinkamai priežastingumo dėsniams aprašo ir aiškina žmogiškas individualybes kartu su jų kintančiais būviais ir elgesiu ir kintančiomis dispozicijomis (charakterio polinkiais etc.)... (Husserl 2006: 13).
>
> Ir visa tai patenka į psichologijos rėmus ta prasme, kad yra suvokiama jau aprašyta natūraliosios nuostatos suvokimo maniera. Psichologinis Aš priklauso objektyviam laikui, tam pačiam laikui, kuriam priklauso erdvinis pasaulis, tam, kuris matuojamas laikrodžiais ir kitais chronometrais. Ir šis Aš yra susietas, erdvėlaikišku būdu su gyvenamuoju kūnu, nuo kurio funkcionavimo priklauso psichiniai būviai ir aktai (paklūstantys objektyviam laikui), paklūstantys atsižvelgiant į savo objektyvią, t. y. erdvėlaikišką egzistenciją ir sąlygotumą (*Dasein und Sosein*) (Ten pat, p. 14).

Ir tuojau pat Husserlis priešpriešina natūralistiniam psichologijos aiškinimui kažką radikaliai kita:

> Fenomenologija jokiu būdu nėra psichologija. Ji skleidžiasi naujoje dimensijoje ir reikalauja radikaliai kitokios nuostatos, nei būdinga psichologijai, kaip ir bet kuriam erdvėlaikiškos egzistencijos mokslui (Husserl 2006: 2).
>
> Aš teigiu save kaip būtį šen ir ten, pasižymintį šiokiu ar tokiu apibrėžtu turiniu; aš teigiu save kaip patiriantį tai ir tai, turiu tam tikras dispozicijas ir aktus, bet aš neteigiu savęs kaip dispozicijos ar akto (Ten pat, p. 8).
>
> Kol neįsteigiame distinkcijos tarp apraiškos to, kas reiškiasi turėjimo, kaip kad daikto suvokimo atveju, ir pačios apraiškos, tol liekame psichologijos rėmuose (Ten pat, p. 14).

Kritikuodamas įvairias natūralios nuostatos apraiškas, Husserlis atskiria du *tikrumo* tipus: „mūsų užsibrėžtas tyrimas reikalauja visiškai kitokios nuostatos nei natūralioji, dėl kurios įgyjamas natūralistinis mokslinis ir *psichologinis* (kursyvas – M. B.) žinojimas“ (Husserl 2006: 1). O štai kaip jis aprašo „fenomenologinį“ žinojimą: „...tik tai, ką kiekvienas Aš kaip toks aptinka aplink save, ką tiesiogiai įžvelgia arba netiesiogiai intenduoja su tokiu tikrumu, kuris kiekvieno Aš gali būti transformuotas į absoliutų tikrumą“ (Husserl 2006: 3). Fenomenologinis tokio tikrumo įvertinimas yra duotybė (*Selbst--Gegebenhei*), kai „mokslinis“ įrodymas visada išlieka (kažkieno) pėdsakas, o tai J. Derrida buvo įvardyta kaip ryškiausia metafizika (Derrida 1978).

Mokslo „objektai“ nėra duoti tiesioginėje percepcijoje (pasyvioje intuicijoje). Mokslinė kalba, fenomenologiškai tariant, išlieka prezentifikacija, kuri neprezentifikuoja nieko (aptinkamo tiesioginėje patirtyje)[6]. Mokslo aprašomos kiekybės reikalingos jas

[6] Metinėje „Husserl Circle“ konferencijoje vienas grupės įkūrėjų A. Mickūnas taikliai pastebėjo, kad fizikai yra tikrieji fenomenologai, juk jiems reikšmės svarbesnės už objektus („Meeting of the Husserl Circle“, New School, New York, 2010).

patvirtinančios ir *įprasminančios* patirties, kad tam tikros formulės taptų, pavyzdžiui, „raudona spalva“. Nepaisant to, fenomenologiškai suprantama patirtis nėra subjektyvi reliatyvistine prasme (Zahavi 2005).

Vadinasi, aprašydamas mokslo „objektyvumą“ Husserlis sykiu numato kitą, fundamentalesnį tikrumo pagrindą, t. y. subjektyvumą – transcendentalinį žinojimą, kuris atveria kelią į *patirtį*: negalima nagrinėti pasaulio ir savasties koreliaciją konstituojančių reikšmių, kol neperkeliamas žvilgsnis į intencionalią struktūrą – sąmonę.

Husserlio (beje, ir Freudo) dėstytojas Franzas Brentano (savo ruožtu nusižiūrėjęs idėją nuo J. F. Herbarto) aiškiai atskyrė kelis sąmonės tyrimo būdus: empirinį arba, pasak jo, genetinį (induktyvus, eksperimentinis, statistinis) ir kitą, kuris tiria bet kurios empirinės psichologijos sąvokas arba, tiksliau, presupozicijas (išankstines prielaidas). Pavyzdžiui, kas tai yra, kai atsimenama, samprotaujama, norima, renkamasi, apgailestaujama ir t. t. (Brentano 1973). Čia svarbiausia išskirti ir analizuoti pamatines psichinio aktyvumo formas, o ne nustatyti, kas verčia vieną ar kitą žmogų ką nors prisiminti ar ko nors norėti, svarbu paklausti, ką *reiškia* psichiniam aktui būti prisiminimu ar troškimu. Pasak I. Oweno, „Husserliui savastis yra abstrakcija iš visumos, todėl pirmiausia būtina tyrinėti šios visumos struktūrinius sąryšius“ (Owen 2006: 320). Tai reiškia, kad fenomenologija buvo nukreipta tirti psichinių įvykių *reikšmę* kaip *eidetinę* patiriamojo pasaulio struktūrą[7].

2. Husserlis ir Freudas: Nuo „ledkalnio viršūnės“ ir „Nilo ištakų“[8] prie sąmonės

Iš pirmo žvilgsnio fenomenologija ir psichoanalizė atrodo priešingybės, nes fenomenologija studijuoja sąmonę, o psichoanalizei pastaroji tėra „pasąmonės“ (Freudui „tikrosios fizinės realybės“ (Freud 1900: 610) epifenomenas. Psichoanalizės tėvas Freudas niekada nemini Husserlio, o Husserlis trumpai nurodo į Freudą tik baigiamajame savo filosofinio projekto etape pabrėždamas, kad „pasąmonės problema taip pat yra transcendentalinės konstitucijos problema“ (Karlsson 2010: 1).

Apskritai pirmai fenomenologų kartai psichoanalizė buvo neaktuali, skirtingai nuo antrosios „prancūziškos“ bangos. Šiek tiek daugiau šia tema rašė Husserlio mokinys Eugenas Finkas. H. Spiegelbergo teigimu, vokiečių fenomenologija ne itin domėjosi psichoanalize ne dėl priešiškumo, o dėl skirtingų interesų (1972, 136). Tiesa, Heideggeris po mirties išleistame rankraštyje „Zollikon seminars“ išreiškia priešišką nuostatą psichoanalizei būtent dėl mechanistinės ir deterministinės Freudo metapsichologijos (Heidegger 2001).

P. Ricœuras, interpretacijų konfliktų sprendimo meistras, parodė kelią iš šios tarpdisciplininės aklavietės, hermeneutiškai traktuodamas psichoanalitinį lygmenį kaip troškimo semantiką (Ricœur 1970). Beje, čia pat jis pabrėžė ir psichoanalizės skirtingumą nuo gamtos mokslų metodologijos. M. Ponty, nors iš esmės pritarė psichoana-

[7] *Eidosai* Husserliui yra „esmės“ kaip galimybės, be kurių negalimas patyrimas. Mūsų nagrinėjamai problematikai tai reiškia, kad nors psichoterapeutas nesuvokia, *ką* klientas patiria, gali išskirti *kaip*.

[8] Freudo vartotos metaforos, apibūdinančios teorinį „pasąmonės“ projektą.

lizei, pasąmonės idėją vadino idealistine, transcendentiška pasauliui (prasmių struktūroms) metastruktūra, o J. P. Sartre'as atvėrė loginį nenuoseklumą pasąmonės kaip cenzoriaus, „žinančio", ką slėpti nuo sąmonės, traktuotėje (Sartre 1956).

Nors Freudas susiejo hermeneutiką su psichoterapija, jis iš esmės tikėjo *natūralistiniu sprendimu*, tad paliko didžiulę problemą – kaip suprasti „pasąmonės" veikimą? Problema ta, kad Freudas inicijavo tam tikrą hermeneutinę tradiciją, sykiu tvirtai tikėdamas gamtos mokslų metodologija. Antra problema – ar galimas „pasąmonės objektas"? Ir šią problemą užaštrina fenomenologija, pasak kurios, negalima kalbėti apie intelektualiai neįžvelgiamą objektą, nesusijusį su sąmonės ar iki-sąmonės (tuoj tapsiančiais) objektais.

Vis dėlto kartais galima suprasti Freudą teigiant, kad žmonės turi kelias sąmones – epifenomenalią (išvestinę) sąmonę ir pasąmoningą, bet potencialiai turtingą medžiagos tikrų, bet sunkiai įžvelgiamų intencijų „pasąmonę". „Pasąmonės" esmė – kad ego pasyviai sulaukia to, kas buvo nulemta procesų anapus jo sąmoningos valios ir sprendimų. Nors tai prieštarauja kasdienei patirčiai, Freudo idėja išpopuliarėjo.

Tačiau esminiai teorijos trūkumai atsiskleidžia pažvelgus į ją iš fenomenologinės perspektyvos. Pasąmonės „teikiama" medžiaga sąmonei turi įgauti prasmingus pavidalus. Pavyzdžiui, atsiminimo atveju patogeninės idėjos turi būti išvestos, t. y. intelektualiai interpretuotos. Bet Freudo pasąmonės atveju nekalbame apie „intencionalumą", nėra objekto referencijos, nors „laisvų asociacijų metodas" pagrįstas tokiu sąmonės paveikimu, kai kalboje vėl išgyvenama trauma ir pakeičiama asocijuojama emocija. Tad *represijos teorijos* šerdis yra reprezentacijos ir afekto perskyra, kai kalbėjimo aktas geba sujungti *pasąmoningą* afektą su *prasmingu* pasirodymu (*Vorstellung*).

Terapeutas negali užgriebti pasąmonės objektų, kol kažkaip nepaveiks sąmonės, kuri yra stebima ir komunikuojama. Bet jei sąmonė yra tai, kas duota, kyla klausimas, kaip sapnai ar fantazijos gali būti pagrįstai suprasti, jeigu jų originali duotis niekada tiesiogiai nepasirodo, o yra įgalinta tik sąmonės interpretacijos. Fenomenologai pritaria, kad yra intencionalumų, kurie nėra egocentriniai ir funkcionuoja anapus refleksijos ir kontrolės, pavyzdžiui, kalbėjimas ne visada numato sąmoningą gramatikos stebėjimą. Tik po refleksijos ar klaidos atkreipiame dėmesį, kaip ego yra įtrauktas į tokius automatinius procesus. Bet šie dalykai laikytini iki-sąmoningais, tai yra galinčiais tapti įsisąmonintais tam tikrais metodais (refleksijos, redukcijos). Tačiau Freudas netiki, kad pasąmonę galima inspektuoti sąmoningai (1915). Jei Freudui pasąmonė yra deskriptyvus terminas, tai ji iššifruojama sąmoningų ir iki-sąmoningų patirčių efektais. Tai verčia psichodinamiką semiotika (Bernet 1996), bet tokios hermeneutikos ribos visiškai neaiškios, nes jas patvirtina tik pats klientas. Šie keblumai, t. y. Freudo suformuluota psichinio gyvenimo kaip sudėtingos priešingų jėgų pusiausvyros siekio samprata ir iš šios įtampos kylanti represijos būtinybė, naujai nušviečiami Husserlio „konflikto" tarp suvokimo ir vaizduotės, arba bendriau – tarp *produktyvios* ir *reproduktyvios* vidinės sąmonės, analizėje.

Nepaisant ankstesnių teiginių, kad pasąmonė tiesiogiai inspektuojama būti negali, Freudui pasąmonė neišvengiamai reikalinga sąmonės, kad pasirodytų (Freud 1913), net jei šiuo pasirodymu atveria ir savo kitybę sąmonės atžvilgiu. Tai reiškia, kad pasąmonė parodo save „silpnose“ įprastai koherentiškos sąmonės struktūros vietose – iracionaliuose sprendimuose, užmaršume, kalbos klaidose, iliuzijose ir kituose neurotiniuose simptomuose. Tačiau, anot Husserlio, sąmonės veikla vaizduotės (taip pat atminties, iliuzijos, lūkesčio ir kt.) atveju parodo, kaip dabarties sąmonė gali kreiptis į tai, kas nėra duota, o yra jai svetima, tačiau priklauso tam pačiam intencionaliam sąmonės srautui (Husserl 1931). Toks *reproduktyvumas* rodo, kad sąmonė pirmapradiškai geba atitolti nuo tiesioginio, pasyvaus juslinių duomenų registravimo, o ne visiškai su juo sutampa.

Taigi Husserliui Freudo „pasąmonė“ kaip tokia *nesančio esatis* pirmiausia yra tam tikras aktas, t. y. intencionalumo struktūra. Konkrečiai, tai yra „prezentifikacija“ (*Vergegenwärtigung*), kuri charakterizuoja tokius sąmonės aktus kaip vaizduotė, atmintis, iliuzija, lūkestis ar empatija (Bernet 2002). Taigi „pasąmonė“ fenomenologui prieinama per *vidinės sąmonės* analizę, remiantis šių fundamentalių vidinės sąmonės aktų peržiūra. Fenomenologiškai nesunku mąstyti apie prezentifikaciją to, ko nėra, nes, pasak Husserlio, sąmonė kaip tik ir yra subjektyvus ne tik intencionalaus juslinio suvokimo (percepcijos), bet ir intencionalios prezentifikacijos gebėjimas.

Konfliktai tarp įvairių sąmonės prezentifikacijų turi daug formų ir jų tyrimas gali padėti fenomenologiniam aiškinimui to, ką Freudas vadino represavimu (*Verdrängung*). Freudui *represija* esmingai susijusi su ego skilimu[9], kai tikrovės ir fantazijos atskyrimas yra represavimo proceso rezultatas. Nesant tokio proceso (pavyzdžiui, šizofrenijos atveju[10]), nebelieka distancijos tarp suvokimo ir haliucinacijos. Vadinasi, ne tik vaizduotė, anot Freudo, bet ir tikrovė steigiama minėto konflikto patyrimo pagrindu. Taigi, Freudui (kaip ir daugeliui psichologų bei moralės filosofų) būtent iš *skatulių* (veikiau *Trieb*, o ne *Instinkt*) represijos ir kyla psichologinių problemų (Freud 1915). O štai Husserlio sąmonės žemėlapis leidžia atsakyti į pamatinį Freudo „skatulio teorijos“ filosofinį keblumą: kaip skatulys pradeda „galvoti“ (pasirodo sąmonėje)?

Jei sąmonė ir pasąmonė interpretuojamos kaip skatulių reprezentacijos (*Vorstellungen*), tai Freudas privalo charakterizuoti pasąmonę ir sąmonę kaip dvi skirtingas reprezentuojančio „mąstymo“ formas, kurios remiasi ta pačia skatulių struktūra. Ar fenomenologija gali paremti tokį dvigubą skatulių reprezentacijos dvilypumą?

Atsakymas būtų teigiamas, nes tai „atitinka“ dvilypę Husserlio išskirtą *vidinės sąmonės* formą. Atsiminimas ir vaizduotė, kaip intencionalios išgyventos patirties reproduktyvios prezentifikacijos, kaip tik

[9] Anot Freudo, kai susiduriame su traumine patirtimi, kurios negebame įprasminti (integruoti į „savo“ pasaulį), sąmonė skyla į tokią, kurioje trauma išlieka, ir kitą – integruojančią, t. y. teikiančią patirčiai prasmę. Fenomenologiškai žiūrint, Freudas pateikia puikų sintetinančių sąmonės galių pavyzdį.

[10] Šizofrenijos tyrinėjimai atskleidžia, kad pasaulio praradimas kompensuojamas fantazijomis ir iliuzijomis. O *angst* kaip impresinės vidinės sąmonės išraiška yra dvejopo praradimo pasekmė – pasaulio kaip galimybės palaimingai užsimiršti ir fantazijos kaip galimybės distancijuoto santykio su savastimi per simbolinę savireprezentaciją.

ir numato tokią antrą (po suvokimo, prezentavimo) vidinės sąmonės formą. Tai, ką išgyvenu atsimindamas, nėra nei praeities suvokimas, nei dabartinis atsiminimas, o dabartinė atmintis *kaip* ankstesnio suvokimo reprodukcija („tarsi“ suvokimas). Intencionalus atminties aktas, nukreiptas į praeities objekto pasirodymą, yra patiriamas ne įspūdžiu, o *reproduktyviai*.

Anot Husserlio, vaizduotė ir atmintis – abi pasižymi tuo pačiu gebėjimu pateikti sąmoningai reprezentacijai nesąmoningų troškimų. Todėl reproduktyvi sąmonė apibūdinama unikaliu tapatumu su „pasąmone“ ir šios prezentifikuojančiu pasirodymu sąmonėje. Panašumas glūdi atminties ir vaizduotės distanciacijoje nuo pateikiamo objekto ir šio „kūniškumo“ stokoje. Tai tėra tik *prezentifikacijos*.

Reproduktyvi sąmonė, veikianti vaizduotėje, iliuzijoje, empatijoje ir atmintyje, artėjant prie Freudo žodyno, taip pat apibūdintina kaip distancijuota ir simbolinė savimonė. To neteikia *impresinė vidinė sąmonė*, įgalinanti suvokimą. Tad suvokiančioji sąmonė, kurioje subjektas tiesiogiai atsiduoda, pavyzdžiui, skatuliui matyti (jusliškai suvokti), yra savasties prarasties tipas (*Selbstverlust*) ar, tiksliau, distancijuotos skatulio savireprezentacijos (*Selbstdarstellung*) prarastis. Žvelgiant iš šios perspektyvos, vaizduotė, iliuzija ir atmintis yra privilegijuotos suvokimo atžvilgiu.

Impresinės vidinės sąmonės ypatybė ta, kad ji nepasižymi jokia distancija tarp instinktyvaus skatulio ir intencionalios reprezentacijos, todėl subjektas yra tiesiogiai paveiktas savo paties reprezentacijų. Būtent dėl šito impresinė vidinė sąmonė paprastai eksternalizuoja save *angst* pavidalu, tai yra afektyvi subjekto reakcija į savo bejėgiškumą ir įmestumą į pačią gyvenimo tankmę. O reproduktyvi vidinė sąmonė išlaisvina subjektą nuo destruktyvios savęs patirties, įgalindama savidistanciaciją ir simbolinę savireprezentaciją, taip apsaugodama nuo trauminio poveikio[11].

Taigi reproduktyvios vidinės intencionalių aktų sąmonės samprata leidžia naujai suprasti Freudo sąmonės ir pasąmonės ryšį. „Pasąmonė“ išreiškia save intencionaliomis reprezentacijomis, „troškimais“, su kuriais subjektas negali savęs tiesiogiai tapatinti, nes jie jam rodosi „svetimi“. Priešingai suvokimo dalykams, vaizduotės patirtys nepriklauso ego, nors jos nepriklauso ir jokiam svetimam ego. Tad Freudo pasąmonė yra Husserlio prezentifikuojamojo pasirodymas; abiem atvejais tai kažkas ir svetimo, bet kartu ir priklausančio savasčiai, ko ji negali pripažinti visiškai tikru (Freud 1913). Tačiau reikia nepamiršti, kad reproduktyvi vidinė sąmonė išlaisvina ne nuo skatulio, o nuo kitos (kitokios), t. y. impresinės, instinktų skatinamos, vidinės sąmonės formos.

3. Fenomenologinė hermeneutika psichoterapijoje

Jei pagrįsta teigti, kad ego struktūra nepasiekiama empirine-natūralistine prieiga, atveriamas kelias fenomenologinei hermeneutikai. Esmės įžvalga reikalauja jos raiš-

[11] Psichinių sutrikimų įvairovė įrodo, kad minimalus *atstumas* traumos atveju išlieka, nes jeigu jo (ego likučio) nebūtų, tevyktų asmenybės dezintegracija. Šia prasme mentalinių sutrikimų įvairovė rodo asmens gebėjimą ir stiprybę tvarkytis itin sudėtingoje situacijoje (pavyzdžiui, prievartos auka dažnai atsimena, kad „žiūrėjo iš šono“, tai yra atskiria save nuo bejėgiškumo; kareiviai jaučiasi taip, tarsi jie *realiai* nebūtų mūšyje).

kos interpretacijos, kuri visada kontekstuali. Tad bet kokia temporali duotybė – objektas ar procesas, gali įgyti aibę reikšmių (t. y. reikštis kaip atsimenamas, duotas, laukiamas, įsivaizduojamas, trokštamas ir t. t.). Taigi, pirmoji svarbi „fenomenologinė injekcija“ į psichoterapines kalbos ir veiksmo praktikas yra intencionalumo arba intencionalios sąmonės struktūros atskleidimas ir implikacijos.

Fenomenologija iš esmės yra intencionalumo formų interpretacija, kuri sujungia akademinį diskursą ir kasdienes praktikas. Intencionalumo interpretacijos galiausiai apima ir socialinį pasaulį, nes šis yra „prasmės“ šaltinis. Taigi, fenomenologiškai tariant, bet kokia išvada apie sąmonės funkcionavimą galima tik atkreipus dėmesį į objektų duoties būdus. Per intencionalumą išryškinamos kasdienio gyvenimo konstantos, prasmės suteikimo būdai, žmonių santykiai, emocijos ir kita.

Psichologinis traumos poveikis taip pat yra tam tikras intencionalus, temporalus kontekstas. Pojūčiai, emocijos, įsitikinimai gali būti „įšaldyti“ praeityje ir veikti dabartį bei ateities viziją. Trauma sukuria asociacijų, t. y. intersubjektyvių intencionalumų implikacijų, lauką, kuriuo, tikima, jis išgyvenamas, atsimenamas, anticipuojamas ir pan. Terapeutas gali padėti klientui nutraukti prasminius sąryšius, aiškinti intencionalumą, eksplicitiškai parodyti tai, kas tik numatoma, skatinti kitokius vertinimus, įsivaizduoti saugias situacijas ir rinktis galimybę mėgautis laisve, t. y. galimybe gyventi kaip nori.

Antra fenomenologinė tema, gyvybiškai relevanti psichoterapijai, yra intersubjektyvumas. Būtent Husserlio (Penktojoje iš *Kartezi̇škųjų meditacijų* (2005), bet ir kitur (*Husserliana* 8, 13–15 t.) ir jo mokinių (pirmiausia E. Stein) fenomenologijoje gimsta intersubjektyvumo idėja, neabejotinai praturtindama jau egzistuojančius empirinius santykių tyrimus (Owen 2006: 231). Husserlis įtikinamai parodo, kad neįmanoma atsidurti anapus intersubjektyvaus pasaulio. Kita vertus, trauminis poveikis taip pat rodo intersubjektyvų susietumą. Trečia, savasties ir kito santykis atveria psichologijai didžiausią metodologinį fenomenologinės hermeneutikos ir gamtos mokslų skirtingumą.

Intersubjektyvumas anapus empirinių, konkrečių santykių reiškia, kad ego neturi tiesioginės prieigos prie prasmės, o tik kitų žmonių dėka. Intersubjektyvumas persmelkia reikšmės suteikimo struktūras dar tuomet, kai empirinis ego, būdamas vaikas, perima suaugusiųjų pasaulio prasminį daugį. Tarp jo ir globėjo nuolat vyksta pokalbiai apie socialines prasmes – nuo drabužių ir maisto iki moralinių dilemų, ir taip sąmonės horizontas prisipildo prasminių darinių. Tuo požiūriu socialinė sfera yra prasmės šaltinis. Psichologiniai sutrikimai kyla intersubjektyviame „kitų“ pasaulyje, o fenomenologija leidžia tirti tokią intersubjektyvaus pasaulio ko-konstituciją. Taip klientas supažindinamas su pirmapradžiu psichinio gyvenimo simultaniškumu[12].

Refleksija, redukcija, interpretacija ir koempatija yra pagrindinės priemonės

[12] Susitikimas su kitu įgalina „aukštesnį“ intencionalumą ar psichologijoje pirminėmis vadinamas emocijas. *Pirminės emocijos* yra bendrai išgyvenamos ikikalbinės patirtys, pavyzdžiui, gyvenimas bendrame plote, stadione (*antrinės emocijos* suformuluojamos lingvistinėmis priemonėmis). Jos yra anapus kalbos, bet ne poveikio.

kultūriniams objektams ir psichologiniam pasauliui suprasti. Ypač pastarasis yra gebėjimas perkelti save į socialiai išmoktas kitų perspektyvas, net neturint realios konkrečios patirties. Kultūriniai objektai (pavyzdžiui, „namai“) patys nėra prasmingi, o reikalauja psichologinio, bendrai patiriamo (vadinasi, ir ko-konstituojamo) pasaulio. Pavyzdžiui, intencionalumas leidžia palyginti savo ir kitų šeimos tvarką. Galima parodyti empatijos sutrikimus, t. y. kaip klaidingai supranti save ir kitus ir tuo remdamasis konstruoji tolesnius vertinimus, santykius, emocijas, lūkesčius, neveiklumą ir t. t. Tai leidžia transformuoti įsitikinimus, kurie yra netikslūs situacijos atžvilgiu (pavyzdžiui, atsisakyti skriaudiko perspektyvos), ir suprasti, kad objektai, procesai ar žmonės grįsti automatine prasmių retencija, hermeneutine distancija, o ne tiesioginiu suvokimo aktualumu.

Fenomenologinė žiūra gali atverti „nelogiškas“ emocines struktūras, pavyzdžiui, galima pykti ir mylėti tuo pat metu tą patį objektą, todėl svarbu gebėti suprasti potencialiai konfliktuojančias, bet koegzistuojančias emocijas. Galima „demistifikuoti“ emocijas, parodant kontekstą ir intencionalumus, dėl kurių jos susidaro ir yra palaikomos. Emocijos dažniausiai yra santykio supratimas, kitų vertinimas ir kitų vertinimo lūkestis ar įvertinimas. Iškreiptas vaizdas į save ir kitą tampa akstinu tokioms įtampoms kaip konfliktuojantis saugumo ir meilės siekis. Netikslios emocijos dažnai kyla dėl prasto socialinio mokymo.

Terapeuto susitelkimas prie intencionalumo tipų leistų jam, viena – suprasti, *kaip* veikia kliento sąmonė, antra – išmanyti socialinius prasminius darinius, trečia – dėl turimų socialinių įgūdžių *suprasti* kliento patirtį. Tuomet terapeutas jau galėtų kelti ir spręsti konkretesnius terapijos uždavinius:

- Ištraukti klientą iš pasyvios (natūralistinės) nuostatos, teikiant situacijai naujas prasmes. Terapeutas (rūpesčio pareiga) turi būti mediumas, įgalinantis naujus sprendimus dėl interpretuojamos medžiagos.
- Atverti adekvatų intersubjektyvumo įvairiuose kontekstuose (asmeniniuose, socialiniuose) supratimą.
- Įkalbinti ne traumos „priežastį“, o asocijuojamas prasmes, kartu palikdamas interpretaciją atvirą kliento korekcijoms.
- Išmanyti kūno *semiosis*, atpažinti kliento emocijas, vertinimus, įsitikinimus ir reikšmingus kontekstus.
- Parodyti intersubjektyvią objektyvumo konstituciją, pabrėžti empatijos svarbą. Kaip ir tarpasmeniniuose santykiuose, siekti prieraišumo, bet ne intymaus, o profesionalaus.
- Skatinti klientą nesirinkti destruktyvių galimybių, trumpųjų tikslų, veiksmų, sukeliančių priešingus pojūčius, skatinti formuluoti ir toleruoti kitokius požiūrius, dėmesį objektams, kalbai, intencionalumo tipams. Suteikti gebėjimą interpretuoti ir laisvai rinktis.

Žinoma, tai reikalauja ilgalaikių ir kruopščių pastangų, ką eksplicitiškai išpažino pats fenomenologijos pradininkas (Husserl 2006: 15).

Išvados

- Empirinėje psichoterapijoje nėra galimybių suprasti transcendentalinės ego struktūros. Kita vertus, jai atsvarą

sudaranti egzistencinė psichoterapija remiasi tokiomis (egzistencialistinėmis) fenomenologijos interpretacijomis, kurios dažnai iškreipia pirminį Husserlio projektą – transcendentalinę žinojimo pagrindų, ego struktūros kritiką.

- Husserlio (sąmonės) fenomenologijoje pasyvioji intuicija (tiesioginis suvokimas) koreliuojama su aktyviuoju pradu – konstitucija, taip atveriant fundamentalias psichinių procesų tyrimui *intencionalumo* struktūras. Natūralioje nuostatoje sąmonės vaidmuo prasminėje pasaulio konstitucijoje (ir pats intencionalumo intencionalumas) išleidžiamas iš akių. Antra, būtent fenomenologijoje suformuluota *intersubjektyvumo* idėja iš esmės neigia vieno asmens (natūralistinę) psichologiją.
- Tai sykiu reiškia, kad ir kliento problema visada turi „struktūrą“, eksplikuojamą intencionaliais aktais. Intencionalių aktų (suvokimo, atsiminimų, lūkesčių, fantazijų, iliuzijų, įsitikinimų, emocijų ir kt.) tyrimas leidžia naujai persvarstyti tokius psichologinius mechanizmus kaip disociacija, represavimas, kondensavimas, modifikacija ir kt., susiejant juos su intencionalių atsiminimo, vaizduotės, atminties ar empatijos aktų analize. Vienas tokios analizės pavyzdžių yra fenomenologinis Freudo sąmonės ir pasąmonės perskyros persvarstymas.
- Fenomenologijos ir Freudo psichoanalizės santykis kontroversiškas: viena vertus, Freudo sąmonės ir pasąmonės perskyros performulavimas Husserlio produktyvios ir reproduktyvios sąmonės dialektikos terminais leidžia naujai suprasti sąmoningą (ir) simbolinę paties instinktų sąlygojamo gyvenimo (*Triebmässig*) prezentaciją, kuri fundamentali psichoanalitinei praktikai, t. y. *Sinn* darinių susidarymą anapus empiriškai aiškinamų natūralistinių „priežasčių“. Antra, toks fenomenologinis performulavimas dekonstruoja pačią Freudo teoriją – parodo, kad psichoanalitikui ne tik trūko teorinio nuoseklumo, bet ir dėmesio *sąmonės* reikšmių struktūroms, jas laikant tik reikšmingesnės ir turiningesnės tikrovės („pasąmonės“) epifenomenais.

LITERATŪRA

Bernet, R. 2002. Unconscious consciousness in Husserl and Freud, *Phenomenology and the Cognitive Sciences* (1): 327–351.

Brentano, F. 1973. *Psychology from an Empirical Standpoint*. Routledge.

Derrida, J. 1978. *Writing and Difference.* The University of Chicago Press.

Eysenck, H. J. 1952. The Effects of Psychotherapy: An Evaluation, *J. Consulting Psychology* 16: 319.

Freud, S. 1913. A Note on the Unconscious in Psychoanalysis, in J. Strachey (ed). *Standard Edition of Collected Works* (12): 255–266.

Freud, S. 1915. The Unconscious, and Repression, in J. Strachey (ed). *Standard Edition of Collected Works* (14): 141–158.

Freud, S. 1900. The Interpretation of Dreams, in J. Strachey (ed). *Standard Edition of Collected Works* (5): 588–610.

Grunbaum, A. 1984. *Foundations of Psychoanalysis*: *Philosophical Critique*. Berkeley, CA: University of California Press.

Heidegger, M. 2001. *Zollikon Seminars. Protocols-Conversations-Letters.* M. Boss (ed.), R. Askay & F. Mayr (trs.). Northwestern University Press: Evanston, Illinois.

Husserl, E. 2005. *Karteziškosios meditacijos*, vert. T. Sodeika. Vilnius: Aidai.

Husserl, E. 1931. *Ideas: A General Introduction to Pure Phenomenology*, translated by W. R. B. Gibson. HarperCollins Publishers Ltd.

Husserl, E. 2006. *The Basic Problems of Phenomenology (from the Lectures, Winter Semester 1910–1911)*, translated by Ingo Farin and James G. Hart. Springer.

Karlsson, G. 2010. *Psychotherapy in a New Light.* Cambridge University Press.

Kazdin, E.; Rotella, C. 2008. *The Kazdin Method for Parenting the Defiant Child: With No Pills, No Therapy, No Contest of Wills.* New York

Madison, G. B. 2009. *On Suffering: Philosophical Reflections on What It Means to be Human*. Les Erables. Available from Internet: <www.titlesondemand.ca>.

Owen, I. R. 2006. *Psychotherapy and Phenomenology: On Freud, Husserl and Heidegger.* New York: iUniverse, Inc.

Ricœur, P. 2007. *Husserl. An Analysis of His Phenomenology*, translated by E. G. Ballard and L. E. Embree. Northwestern University Press.

Ricœur, P. 2001. Existential Phenomenology, in *Phenomenology and Existentialism*, ed. R. C. Solomon. Rowman and Littlefield Publishers, Inc.

Ricœur, P. 1970. *Freud and Philosophy: Essay on Interpretation (Terry Lectures)*. Yale University Press.

Sartre, J. P. 1956. *Being and Nothingness*. New York: Philosophical Library.

Spiegelberg, H. 1972. *Phenomenology in Psychology and Psychiatry: A Historical Introduction*. Northwestern University Press.

Tillich, P. 1999. *Drąsa Būti*, vertė N. Norkūnienė. Vilnius: Vaga.

Zahavi, D. 2005. *Subjectivity and Selfhood: Investigating the First-Person Perspective.* Massachusetts Institute of Technology.

Wampold, B. E. 2001. *The Great Psychotherapy Debate: Models, Methods, and Findings.* London: LEA.

E. HUSSERL'S PHENOMENOLOGICAL PROJECT AND THE PROBLEMS CONCERNING PSYCHOTHERAPY

Mindaugas Briedis

S u m m a r y

Though phenomenological philosophy has influenced practitioners of psychotherapy for a long time, it is also true, that it was precisely existentialist approach to phenomenology that was exploited, while the whole initial project of phenomenology initiated by E. Husserl was almost forgotten. In this article I beckon to re-enter this initial understanding of phenomenology, considering methodological problems of psychology and laying down possible perspectives for psychotherapy.

First part of the article deals with the methodological problems of psychotherapy while raising the thesis that empirical psychotherapy in principle cannot grasp the ego-structure, misses the true depth of the human experience, which in turn is the real sphere of mental disorders. Hand in hand goes the phenomenological critique of the scientific approach and other phenomenological issues relevant to the reformulation of the goals of psychotherapy.

Second part of the article is dedicated to the one of many possible perspectives stemming from the correlation between phenomenology and psychotherapy, i.e. critical comparison of S. Freud's consciousness and unconsciousness and "corresponding" theory of impressional (productive) and reproductive consciousness presented by Husserl. It is indicated that Husserl's approach enables new and constructive reading of Freud's theory of instinctual drive while keeping in mind, that Freud's psychoanalysis cannot be identified with psychotherapy in general. However, the final part of the article suggests some methodological advices for mental care practice from the perspective of phenomenological hermeneutics.

Keywords: phenomenology, psychotherapy, psychological and transcendental ego, instinctive drive, mental disorders, reproductive consciousness.

Įteikta: 2010-05-27